

Національна академія
внутрішніх справ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

з інтегрування підходу,
орієнтованого на потерпілих,
у деяких аспектах досудового
розслідування злочинів
сексуального насильства
в умовах збройної агресії

Програма "Технічна експертиза та передача
потенціалу для підтримки реформ" (PROTECT)

Урядова уповноважена з
питань гендерної політики

in partnership with
Canada

PROTECT
...

Урядова уповноважена з
питань гендерної політики

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

з інтегрування підходу,
орієнтованого на потерпілих,
у деяких аспектах досудового
розслідування злочинів
сексуального насильства
в умовах збройної агресії

Методичні рекомендації з інтегрування підходу, орієнтованого на потерпілих, у деяких аспектах досудового розслідування злочинів сексуального насильства в умовах збройної агресії / Сергій Чернявський, Катерина Левченко, Юлія Черноус, Ганна Нікітіна-Дудікова, Ольга Перунова, Любов Гордієнко, Владислав Ієрусалимов, Олександр Остапенко. Київ, 2023. 48 с.

Авторський колектив:

Чернявський С.С., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, проректор Національної академії внутрішніх справ

Левченко К.Б., доктор юридичних наук, кандидат філософських наук, професор, Урядова уповноважена з питань гендерної політики

Черноус Ю.М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

Нікітіна-Дудікова Г.Ю., доктор юридичних наук, доцент кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, адвокат

Перунова О.С., доктор філософії в галузі права, заступник начальника Управління моніторингу дотримання прав людини - начальник відділу з питань дотримання гендерної рівності Міністерства внутрішніх справ України

Гордієнко Л.С., магістр права, керівниця команди "Жінки, мир, безпека" Програми PROTECT

Ієрусалимов В.І., магістр права, старший гендерний радник Програми PROTECT

Остапенко О.О., магістр публічного управління та адміністрування, головний спеціаліст Апарату Урядового уповноваженого з питань гендерної політики

Рецензенти:

Чаплинський К.О., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Таран О.В., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту №1 Національної академії внутрішніх справ

Легенька М.М., доктор філософії в галузі права, віцепрезидентка ГО "Ла Страда - Україна"

У Методичних рекомендаціях висвітлено питання теорії інтегрування підходу, орієнтованого на потерпілих, у процеси документування та розслідування злочинів сексуального насильства в умовах збройної агресії та подано практичні рекомендації щодо його застосування під час досудового розслідування. Для викладачів/-ок вищих навчальних закладів, фахівців/-чинь та службових осіб правоохоронних органів, у першу чергу, суб'єктів досудового розслідування – слідчих, прокурорів, детективів та інших уповноважених службових осіб.

Рекомендовано рішенням науково-методичної ради Національної академії внутрішніх справ (протокол № 5 від 25 січня 2023 року).

Ця публікація підготовлена за сприяння Програми "Технічна експертиза та передача потенціалу для підтримки реформ" (PROTECT), що фінансується Міністерством міжнародних справ Канади.

Погляди, викладені в публікації, належать авторам та необов'язково відображають позицію Програми PROTECT або Міністерства міжнародних справ Канади.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
СКОРОЧЕННЯ	7
ПЕРЕДМОВА	8
РОЗДІЛ 1. РОЗУМІННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ	
1.1 Характерні риси сексуального насильства в умовах збройної агресії та встановлення контексту	11
1.2 Поняття та форми сексуального насильства в умовах збройної агресії з точки зору міжнародного права та українського законодавства	12
1.3 Відповідальність на індивідуальному та державному рівнях	13
1.4 Наслідки сексуального насильства в умовах збройної агресії	16
РОЗДІЛ 2. ВЗАЄМОДІЯ З ПОТЕРПІЛИМИ ТА СВІДКАМИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА, ВЧИНЕНОГО В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ, ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ	
2.1 Керівні принципи етичного поводження з потерпілими та свідками сексуального насильства в умовах збройної агресії	20
2.2 Збирання доказів сексуального насильства в умовах збройної агресії	22
2.3 Збирання та експертне дослідження слідів сексуального насильства в умовах збройної агресії	24
2.4 Підготовка до допиту потерпілих та свідків сексуального насильства в умовах збройної агресії	27
2.5 Проведення допиту потерпілих та свідків сексуального насильства в умовах збройної агресії	29
ГЛОСАРІЙ	37
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА КОРИСНОЇ ІНФОРМАЦІЇ	41
ДОДАТОК. Керівні принципи взаємодії та перенаправлення потерпілих від сексуального насильства в умовах збройної агресії	43

ВСТУП

Сексуальне насильство в умовах збройної агресії є серйозним порушенням норм міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права та міжнародного права прав людини. Під час збройного конфлікту злочини сексуального характеру вчиняються проти жінок і чоловіків, незалежно від віку, та дітей.

Системні воєнні злочини скоюються армією Російської Федерації та російськими збройними формуваннями в Україні з 2014 року. Проте, починаючи з 24 лютого 2022 року, масштаби цих злочинів і навантаження на правоохоронну систему є безпрецедентними в історії України.

Розслідування сексуального насильства як воєнного злочину, злочину проти людяності або акту геноциду¹ суттєво відрізняються від процесуальних дій щодо сексуального насильства в мирний час: від строків давності і форм відповідальності до розуміння наслідків сексуального насильства в умовах збройної агресії і відповідних принципів взаємодії з потерпілими та свідками.

Під час збройного конфлікту сексуальне насильство часто є публічним злочином. Публічність посилює відчуття ганьби і сорому. Як наслідок, потерпілі часто вважають себе символом приниження громади, а свідки (родичі, знайомі) відчують провину, що не змогли захистити своїх близьких.

Розуміння наслідків є ключовим для інтегрування підходу, орієнтованого на потерпілих, у процесуальні дії. Низький рівень повідомлень про факти сексуального насильства в умовах збройної агресії у правоохоронні органи часто зумовлений соромом та виснажливою психічною травмою, яку пережили потерпілі, їх сім'ї та громади. Встановлення істини необхідне для здійснення правосуддя, подолання травматичних наслідків цих злочинів на індивідуальному, місцевому та національному рівнях, а також оцінки шкоди, завданої державі та громадянам. Документування воєнних злочинів становитиме доказову базу для подальших судових процесів в національних та міжнародних судових інстанціях.

Неможливо гарантувати повного уникнення повторної травматизації потерпілих під час процесуальних дій, проте можна мінімізувати такі ризики, запровадивши необхідні стратегії і моделі поведінки.

Під час підготовки методичних рекомендацій використана та адаптована інформація, що викладена в Міжнародному протоколі документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті, Посібнику "Всебічна допомога для осіб, які пережили сексуальне насильство в умовах конфлікту" Фонду Панзі та Фонду доктора Деніса Муквеге та Глобальному кодексі поведінки для осіб, які збирають та використовують інформацію про систематичне сексуальне насильство в умовах конфлікту (Кодекс Мурад). Для більш детальної інформації щодо взаємодії з потерпілими особами рекомендується ознайомитись з повним текстом даних публікацій.

1 або інших тяжких порушень міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права або міжнародного права прав людини

СКОРОЧЕННЯ

ВІЛ	вірус імунodefіциту людини
ГПУ	Генеральна прокуратура України
ЖК	Женевські конвенції
ККУ	Кримінальний кодекс України
КЛДЖ	Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок
КПКУ	Кримінальний процесуальний кодекс України
НПУ	Національна поліція України
ООН	Організація Об'єднаних Націй
МГП	міжнародне гуманітарне право
МКС	Міжнародний кримінальний суд
СБУ	Служба безпеки України
СНПК	сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом

ПЕРЕДМОВА

Катерина Левченко,

Урядова уповноважена з питань
ґендерної політики, докторка юридичних
наук, професорка

За період протистояння України повномасштабному вторгненню росії правоохоронними органами, громадськими та міжнародними організаціями зафіксовано докази скоєння воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду. Масові звірства вчиняються російськими військовослужбовцями щодо цивільного населення та українських військових, незалежно від віку та статі, з особливою жорстокістю і садизмом. Одним із таких злочинів є сексуальне насильство в умовах збройної агресії, яке використовується систематично як зброя війни.

Документування і розслідування даної категорії злочинів потребує особливої уваги. Кількість осіб, які зазнали та продовжують зазнавати сексуального насильства під час війни зростає, проте рівень повідомлень залишається критично низьким. Через виснажливі психологічні страждання, сором та стигму потерпілі та свідки не завжди наважуються звернутись за правосуддям. Особи, які розслідують сексуальне насильство в умовах збройної агресії мають етичну відповідальність вживати заходів, які можуть запобігти та зменшити потенційну ретравматизацію потерпілих.

З огляду на триваючий процес узгодження національного законодавства з нормами міжнародного права, дані Методичні рекомендації зосереджені на використанні підходу, орієнтованого на постраждалих – етичних принципах, викладених у Міжнародному протоколі документування і розслідування сексуального насильства в конфлікті, а також Глобальному кодексі поведінки, розробленому за ініціативою Нобелівської лауреатки Надії Мурад. Дані стандарти дозволяють створити безпечне середовище, встановити довіру та запобігти ризикам подальшої шкоди, залишаючись ефективними і актуальними незалежно від особливостей і змін до національного кримінального процесу.

У травні 2022 року між Урядом України та Організацією Об'єднаних Націй підписана Рамкова програма співробітництва у сфері запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом. Її положення, зокрема, передбачають

розбудову потенціалу і навчання представників правоохоронних органів міжнародним нормам і стандартам розслідування сексуального насильства, як серйозного порушення норм міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права та міжнародного права прав людини.

Ці положення відображені в оновленому Урядом Національному плані дій на виконання Резолюції РБ ООН 1325 “Жінки, мир, безпека”, а також в Імплементативному плані до Рамкової програми, який розроблено зацікавленими державними структурами, міжнародними та громадськими організаціями та схвалено 15 вересня 2022 року рішенням Комісії з питань координації взаємодії органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, яку очолює Віцепрем’єр-міністерка з питань європейської та євроатлантичної інтеграції (<https://cutt.ly/u4RlPb8>).

Для втілення на практиці підходу, орієнтованого на постраждалих, дана публікація має на меті ознайомити слідчих, прокурорів, фахівців та студентів вищих навчальних закладів з керівними принципами комунікації з потерпілими під час деяких аспектів досудового розслідування, охоплюючи питання конфіденційності, безпеки та недискримінації, сприяючи збільшенню довіри до правоохоронних органів та ефективному документуванню і розслідуванню.

01.

РОЗУМІННЯ СЕКСУАЛЬНОГО
НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ
ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

1.1 Характерні риси сексуального насильства в умовах збройної агресії та встановлення контексту

Під час збройного конфлікту сексуальне насильство часто вчиняється не ізольовано, а як частина, наприклад, масових вбивств, розбійних нападів та грабежів.

На відміну від сексуального насильства в мирний час, воно виходить за межі умов та мотивів та характеризується:

загальною небезпекою і тривалістю	постійна загроза фізичної небезпеки / ризик постраждати від інших злочинів постраждалі не можуть повернутись додому або втекти в безпечне місце після нападу
публічним характером дій	свідками стають родичі, знайомі, члени громади, військовослужбовці
жорстокістю дій	особливо садистські форми насильства, які можуть супроводжуватись важкою фізичною травмою та каліцтвом примус близьких, родичів та дітей до споглядання за скоєнням насильства щодо їх рідних

Як міжнародний злочин, факти сексуального насильства не повинні фіксуватись і розслідуватись ізольовано. Ключовим є документування того, як такі злочини пов'язані з широкою серією правопорушень (наприклад, знищенням населених пунктів, викраденням дітей) для встановлення контекстних та пов'язаних елементів злочинів.

Процес документування сексуального насильства, вчиненого в умовах збройної агресії, вимагатиме як збору доказів стосовно самого акту, так і контексту, у якому вчинений злочин. Це може дозволити кваліфікувати його, з точки зору міжнародного права, як:

воєнний злочин	вчинений в контексті збройного конфлікту
злочин проти людяності	частина широкомасштабного та систематичного нападу на цивільне населення
геноцид	вчинений з метою знищення (частково або повного) національної/етнічної групи

На відміну від сексуального насильства в мирний час, сексуальне насильство в умовах збройної агресії кваліфікуються як міжнародний злочин, що дозволяє притягти до відповідальності не тільки безпосередніх порушників, але й командування (військове та/або політичне), яке знало або могло знати, що сексуальне насильство використовується збройними силами держави-агресора або організованими озброєними групами як метод ведення війни.

1.2 Поняття та форми сексуального насильства в умовах збройної агресії з точки зору міжнародного права та українського законодавства

Джерела міжнародного права не містять повного та вичерпного визначення сексуального насильства в умовах збройної агресії. Для цілей даних рекомендацій пропонується використовувати визначення, надане у звіті Генерального секретаря ООН щодо сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК), за 2019 рік²:

Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом – зґвалтування, сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація, примусовий шлюб та інші форми сексуального насильства порівняної тяжкості, скоєні проти жінок, чоловіків, дівчат та хлопчиків та прямо або опосередковано пов'язані з конфліктом.

Примусове оголення, примус до споглядання за актами сексуального насильства, каліцтво статевих органів (побиття, опіки, удари струмом), дотики, погрози та залякування сексуального характеру також можуть складати акти СНПК.

Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС) кваліфікує зґвалтування, сексуальне рабство, примусову проституцію, примусову вагітність, примусову стерилізацію, будь-які інші форми сексуального насильства відносної тяжкості як воєнний злочин. Дані злочини також є грубим порушенням ст.3, спільної для всіх чотирьох Женевських конвенцій.

Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них є основою міжнародного гуманітарного права (МГП), що встановлює правила ведення збройних конфліктів з метою гуманізації ведення військових дій та полегшення страждань жертв війни.

Факти сексуального насильства в умовах збройної агресії щодо цивільних осіб реєструються та розслідуються правоохоронними органами України за статтею 438 Кримінального кодексу України “Порушення законів та звичаїв війни”, яка визначає порушення законів та звичаїв війни як жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами,

2 <https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2020/07/report/conflict-related-sexual-violence-report-of-the-united-nations-secretary-general/2019-SG-Report.pdf>

згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій.

З одного боку, дана норма встановлює відповідальність за вчинення воєнних злочинів.

- | До воєнних злочинів не застосовуються строки давності.
- | Міжнародним правом встановлена не тільки особиста, але й командирська відповідальність за воєнні злочини.
- | На воєнні злочини поширюється принцип універсальної юрисдикції. Будь-яка держава може притягнути правопорушника до кримінальної відповідальності, незважаючи на місце вчинення, громадянство злочинця чи потерпілої особи.

Проте стаття 438 ККУ не криміналізує конкретні акти сексуального насильства, оскільки не містить їх перелік. Натомість, вона відсилає до джерел міжнародного гуманітарного права – у першу чергу, Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них. Це дає широкі можливості для кваліфікації, але також вимагає від суб'єктів досудового розслідування глибоких знань міжнародного гуманітарного права.

Кваліфікація сексуального насильства в умовах збройної агресії як ординарного злочину – за статтями 152 “Зґвалтування” та 153 “Сексуальне насильство” ККУ – а не воєнного, передбаченого статтею 438 ККУ, обмежує можливості притягнення злочинців до відповідальності, оскільки призводить до застосування строків давності та неможливості встановити відповідальність командирів.

1.3 Відповідальність на індивідуальному та державному рівнях

Притягнення винних у сексуальному насильстві до відповідальності та правовий захист і відшкодування потерпілим є двома сукупностями норм міжнародного права, що доповнюють одна одну. Держави несуть основний обов'язок розслідувати та в судовому порядку переслідувати винних в актах сексуального насильства, які становлять злочини з точки зору міжнародного або національного права, а також надавати потерпілим дієві засоби правового захисту та відшкодування, за дії або бездіяльність, що можуть стосуватися держави та означають порушення міжнародного права.

Відшкодування, як правило, передбачають компенсації, але також, включають, за необхідністю, реституцію, реабілітацію та заходи сатисфакції, такі як публічні вибачення, публічні меморіали, гарантії неповторення.

Головні аспекти при документуванні та розслідуванні воєнних злочинів:

- Сексуальне насильство заборонене і в міжнародних, і в неміжнародних збройних конфліктах. МГП розрізняє два типи збройних конфліктів:
 - Міжнародні збройні конфлікти є застосуванням збройної сили між двома або більше державами (незалежно від причин або інтенсивності зіткнення, або від того, чи була війна проголошена офіційно).
 - Неміжнародні збройні конфлікти – затяжні збройні зіткнення, що виникають між урядовими збройними силами та силами однієї або більше недержавних збройних груп, або між такими групами на території держави.
- Захист від сексуального насильства згідно з МГП не обмежується членами протиборчих збройних сил, особами, які стали небоездатними, або цивільними особами, які не беруть безпосередню участь у військових діях. За умови, що загальні елементи воєнного злочину підтверджуються відповідно до Римського статуту МКС, акт сексуального насильства завжди становитиме воєнний злочин незалежно від статусу потерпілої особи.
- Важливо зібрати докази про час початку та закінчення збройного конфлікту, що свідчать про інтенсивність та тривалість зіткнення.
- Зі збором інформації про саму злочинну дію (що сталося, з ким та де), контекст злочинної дії (воєнні злочини/злочини проти людяності/геноцид), процес документування також має містити збір інформації про те, яким чином скоєно злочин, та який характер мала роль підозрюваних порушників у вчиненні цієї злочинної дії сексуального насильства:

Види відповідальності за Римським статутом МКС:

→ співучасть	→ підбурювання
→ відповідальність за спільну мету	→ допомога та сприяння
→ непряме вчинення злочину (контроль, скерування прямого порушника)	→ відповідальність командира
	→ відповідальність керівника
→ віддача наказу	

Не обов'язково, щоб злочин був заздалегідь спланованим чи підтримувався будь-якою формою політики. Існування збройного конфлікту повинно, як мінімум, відігравати істотну роль у здатності злочинця його вчинити, рішенні, способі або меті його вчинення. Отже, якщо вдасться встановити, що винний діяв на підтримку збройного конфлікту або під його виглядом, цього буде достатньо, щоб зробити висновок, що його дії були тісно пов'язані зі збройним конфліктом.

**Держави можуть
бути притягнуті до
відповідальності:**

- за їх дії або бездіяльність, та за дії або бездіяльність осіб чи груп осіб, які діють за їх дозволом, згодою або при їх підтримці.
- за нездатність попереджати, захищати та відповідним чином реагувати на порушення, вчинені державними та недержавними суб'єктами, якщо держава знала або мала знати про їх дії.

Не обов'язково, щоб злочин був частиною політики чи практики, офіційно схваленої однією зі сторін конфлікту, або щоб діяння фактично сприяли проведенню політики, пов'язаної з веденням війни або в інтересах сторони конфлікту.

Сексуальне насильство заборонене багатьма міжнародними договорами з прав людини, головним чином, як порушення права на фізичну та психічну недоторканість та як форма катувань і жорстокого, нелюдського та принизливого поведіння:

- Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання (відповідно до статті 1, "катування" означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа, чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, підбурювання, чи з їх відома, або за їх мовчазної згоди).
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (відповідно до статті 3, нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведінню або покаранню).
- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок підкреслює, що сексуальне насильство є формою гендерно-зумовленого насильства та проявом структурної дискримінації стосовно жінок та дівчат, що глибоко укорінена в шкідливих гендерних стереотипах, послабляє та зводить нанівець реалізацію жінками та дівчатами прав людини та основоположних свобод.
- Конвенція про права дитини передбачає, що держави повинні захищати дітей від усіх форм сексуальної експлуатації та насильства, зокрема шляхом вживання відповідних законодавчих, адміністративних, соціальних та освітніх заходів.

→ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція)³ у статті 36 закріплює зобов'язання держав-учасниць вживати необхідних заходів для криміналізації зґвалтування та інших форм сексуального насильства.

У минулому для притягнення воєнних злочинців до відповідальності створювались міжнародні військові трибунали, як наприклад, Нюрнберзький, Токійський. Сьогодні юрисдикцію щодо воєнних злочинів має Міжнародний кримінальний суд (з 2002 року).

У березні 2022 року Прокурор Міжнародного Кримінального Суду Карім Хан прийняв рішення про відкриття офіційного розслідування ситуації в Україні. Незважаючи на те, що Україна не є стороною Римського статуту, наша держава визнала його юрисдикцію *ad hoc*.

Проте першочерговим є забезпечення судового розгляду справ, пов'язаних з сексуальним насильством в умовах збройної агресії, національними судовими установами як міжнародних злочинів (відповідно до статті 438 "Порушення законів та звичаїв війни" ККУ).

1.4 Наслідки сексуального насильства в умовах збройної агресії

Розуміння наслідків сексуального насильства, вчиненого в умовах збройної агресії, є основою для застосування підходу, орієнтованого на потерпілих.

Підхід, орієнтований на потерпілих, означає надання пріоритету безпеці, приватності, автономії, конфіденційності та мінімізації травматичних наслідків під час документування та розслідування.

Сексуальне насильство в умовах збройної агресії може завдати не тільки тяжку фізичну, але й психічну та психологічну шкоду потерпілим. Зцілення від травми є тривалим процесом – історія збройних конфліктів демонструє, що в деяких випадках потерпілим необхідно від 20 до 70 років, щоб заговорити про пережиті звірства.

3 Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами ратифікована Верховною Радою України 20 червня 2022 року

Не рекомендується використовувати до осіб, що пережили насильство, термін “жертва”. Терміни “особи, що пережили насильство”, “постраждалі” або “потерпілі” підкреслюють силу, витривалість і сміливість звернутись по допомогу.

Існує думка, що позначення тих, хто вижив, як “жертв”, означає, що їхньою основною ідентичністю є тіло, над яким було вчинено насильство. Таке маркування позбавляє їх можливості відновити контроль над своїм тілом і життям, що може вплинути на їх благополуччя.

Сексуальне насильство в умовах збройної агресії може **використовуватись як зброя війни та/або тактика тероризму**.

Нерідко потерпілі особи вважають себе символом приниження всієї громади, а свідки (родичі, знайомі) відчують, що не змогли захистити своїх близьких.

“Метод ведення війни” – спосіб застосування зброї, або будь-який специфічний тактичний або стратегічний спосіб ведення бойових дій, призначений для подолання та ослаблення супротивника.

Іноді до сексуального насильства вдаються як до тактичного або стратегічного способу послаблення супротивника, завдаючи шкоди цивільному населенню. Особливо це стосується систематичних випадків, зокрема, за вказівкою командування. У цьому сенсі сексуальне насильство іноді можна розглядати як “метод ведення війни”.

Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості в умовах війни мають глибокий деморалізуючий та дестабілізуєчий вплив на все українське суспільство.

Наслідки сексуального насильства в умовах збройної агресії можуть включати:

Фізичні

- травми (тазові, генітальні, оральні)
- хвороби та інфекції
- інвалідність
- статеву дисфункцію
- небажану вагітність
- безплідність
- ускладнення вагітності та викидень
- смерть

Психологічні (психіатричні)

- гострий стресовий розлад
- депресію
- тривожність, злість, сором, емоційний ступор, розлади сну
- суїцидальні думки
- поведінкові розлади, розлади сексуальної поведінки
- неврологічні зміни в мозку

Соціальні

- зруйновані відносини з партнерами
- соціальне тавро, ганьбу, ізоляцію
- підвищену імовірність насильства в сім'ї
- труднощі в побудові довіри та близьких стосунків

Соціально-економічні та правові

- втрату засобів до існування
- втрату ролі в суспільстві
- втрату професійних і економічних можливостей

Звернення чи незвернення до правоохоронних органів повинне ґрунтуватись виключно на повній інформованій згоді. Хоча "правосуддя" може визначатись по-різному, для багатьох потерпілих покарання винних осіб передбачає не лише визнання порушення їхньої особистої недоторканості та гідності, але також і їхніх прав.

Правовий захист може слугувати підтримкою процесу зцілення багатьма способами. Як механізм, за допомогою якого спрямовується злість та гнів за скоєння несправедливості, і перерости стадію, коли людина почувається просто жертвою. Він може сприяти солідарності між особами, що пережили насильство, об'єднуючи їх. Крім того, за допомогою правових засобів особи, що пережили насильство, можуть отримати компенсацію. І, нарешті, винесення обвинувального вироку злочинцям часто допомагає потерпілим відновити відчуття безпеки, миру та правосуддя.

02.

**ВЗАЄМОДІЯ З ПОТЕРПІЛИМИ
ТА СВІДКАМИ СЕКСУАЛЬНОГО
НАСИЛЬСТВА, ВЧИНЕНОГО
В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ,
ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ**

2.1 Керівні принципи етичного поводження з потерпілими та свідками сексуального насильства в умовах збройної агресії

Кримінальні правопорушення за статтею 438 “Порушення законів та звичаїв війни” ККУ підслідні Службі безпеки України. Проте першочергові слідчі (розшукові) дії здійснюються Національною поліцією України до визначення підслідності кримінального правопорушення Офісом Генерального прокурора.

Слідчі/прокурори повинні повністю усвідомлювати можливі негативні наслідки для потерпілих та свідків від документування показань та збирання доказів:

психологічні	депресія, ізоляція, тривога та суїцидальні думки, спричинені недовірою або звинуваченням потерпілих, невміло проведені допити, що призводять до повторної травматизації
соціально-економічні	порушення конфіденційності, що може призвести до небажаного розкриття особи потерпілої/-го, зруйнованих відносин і втрати роботи
правові	порушення процедури розслідування (недотримання правил збору доказів), що негативно впливає на здатність потерпілих домогтися правосуддя шляхом офіційного розслідування та судового переслідування злочинів

Непідготовлені спеціалісти, які керуються лише результатами та не вважають потерпілу особу пріоритетною у своєму підході, не планують належним чином слідчі дії та не застосовують стратегії зменшення шкоди, можуть завдати додаткової травми.

З метою запобігання та/або мінімізації такої шкоди, Міжнародний протокол документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті виділяє наступні етичні принципи:

Не завдання шкоди

- усвідомлення можливих негативних наслідків
 - пріоритизація безпеки потерпілих
 - незалежність та неупередженість слідчої групи
 - повага до автономії – право потерпілої особи приймати власне рішення, вдаватись чи не вдаватись до подальших дій
-

Інформована згода

Ґрунтується на:

- розумінні ризиків і переваг надання інформації
- добровільності / наданні інформації без примусу
- висловленого дозволу

Охоплює згоду потерпілої особи на участь у всіх етапах розслідування, у тому числі: бути опитаним / оглянутим / сфотографованим, запис та передачу інформації, перенаправлення.

Зменшення шкоди

Координація з іншими групами – правозахисними та громадськими організаціями, які могли здійснити документування.

Кілька варіантів документування можуть стати причиною невідповідності та суперечності викладення фактів, що може вплинути на надійність та репутацію потерпілих у майбутніх кримінальних провадженнях, процесах щодо відшкодування тощо.

Конфіденційність

Інформація повинна збиратись, використовуватись та зберігатись конфіденційно.

Умови й обмеження конфіденційності мають бути повністю та чітко пояснені потерпілим/свідкам. Необхідно пересвідчитись, що вони надали інформовану згоду на те, як буде використано їх інформацію.

Визначення найбільш придатного місця для проведення допиту, що забезпечить конфіденційність (неможливість бути побаченими або підслуханими), особливо в сільській місцевості, і нейтральність території (не повинно бути пов'язане з конкретною подією, такою як сексуальне насильство).

Дотримання принципу “не завдати шкоди” не повинно автоматично стати підставою не здійснювати документування і розслідування сексуального насильства. Навпаки, дотримання цього принципу може прокласти шлях до безпечного та етичного надання потерпілим можливості говорити вголос, одночасно визначаючи можливі механізми їх підтримки.

Проте невідповідні слідчі/прокурори, які орієнтовані виключно на результат, створюють ризики для потерпілих осіб та свідків, що може також негативно відобразитись на процесі розслідування. Важливо запобігти можливій соціальній стигматизації⁴, віктимізації⁵ або повторній травматизації⁶ потерпілих осіб.

2.2 Збирання доказів сексуального насильства в умовах збройної агресії

Відповідно до КПК, обов'язок доказування покладається, у першу чергу, на слідчих і прокурорів. Проте законодавство не забороняє іншим особам збирати докази, які, у такому разі, зобов'язані довести їх належність і допустимість (статті 85-86 КПК).

Усі докази можна розділити на чотири групи:

- показання потерпілих та/або свідків
- документальні докази (військові звіти, медичні довідки, дипломатичні документи)
- електронні докази (електронні листи, фотографії, відео, геолокації)
- фізичні (матеріальні) докази (одяг, зброя, біологічний/судово-медичний матеріал, відбитки)

У багатьох ситуаціях може не бути жодних документальних, фізичних (матеріальних) чи електронних доказів сексуальних злочинів в умовах збройної агресії через: значний проміжок часу між вчиненням злочину та розслідуванням, нестачу медичних послуг у ситуації масових звірств, псування або підробку доказів.

Доволі часто показання – єдина доступна форма доказу актів сексуального насильства. Тому критично важливо правильно підготуватись та провести **допит потерпілих та/або свідків** у справах сексуального насильства, вчиненого в умовах збройної агресії. Показання потерпілого/свідка, за умови їх надійності та достовірності, можуть стати достатньою підставою для обвинувального вироку.

4 Соціальна стигматизація - негативне виділення суспільством індивіда або групи індивідів за певною ознакою з відповідним стереотипним набором соціальних реакцій на цього індивіда (або представників соціальної групи).

5 Віктимізація - процес або кінцевий результат перетворення в жертву злочинного посягання.

6 Ретравматизація - ситуація, ставлення, взаємодія чи оточення, які спричиняють повторне проживання подій чи динаміки першої травми, та стають причиною непереборних почуттів та реакцій, пов'язаних із ними, що можуть проявлятися через такі фізичні симптоми, як швидке серцебиття, пітливість, запаморочення чи нудота.

Відповідно до українського законодавства, суд ґрунтує своє рішення у справі на показаннях, сприйнятих безпосередньо від потерпілої особи/свідка. Тому часто вимагається повторити свідчення в приміщенні суду, що, на жаль, може привести до повторної травматизації. Проте у виняткових випадках – існування небезпеки для життя і здоров'я особи, тяжкої хвороби, інших обставин, що можуть унеможливити її допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань – передбачена можливість допиту потерпілих осіб та свідків на етапі досудового розслідування (стаття 225 КПК).

Огляд місця події проводиться представниками правоохоронних органів після перевірки вибухотехнічними службами. Під час огляду місця події необхідно з'ясувати, якою була обстановка на момент вчинення злочину (наприклад, розташування предметів), та оцінити, чи збігається вона з попередньо отриманими показаннями від потерпілої особи / свідка. Слід звернути увагу на сліди боротьби та опору (розбиті вікна та меблі), ознаки утримання / ув'язнення (мотузки, пов'язки на очі, написи на стінах), сліди біологічного походження (кров, слина, сперма, волосся, нігті), знаряддя вчинення злочину, загублені та залишені злочинцем речі. Якщо місце вчинення злочину було пошкоджено, слід, відповідно до кримінальних процесуальних норм, вжити заходів для вилучення відеоматеріалів з камер спостереження.

Українським кримінальним процесом передбачено **освідування** підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

Проте важливо зважити ризики повторної травматизації потерпілої особи та необхідність проведення даної слідчої дії, якщо від моменту скоєння злочину пройшов тривалий час. Більшість випадків сексуального насильства не пов'язані з фізичними ушкодженнями та не залишають видимі сліди на тілі потерпілої особи.

Частиною 2 статті 241 КПК передбачено освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується. Слідчий, прокурор не вправі бути присутніми при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню. При освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я. За необхідності здійснюється фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів. Зображення, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватись лише суду під час судового розгляду.

МКС та інші міжнародні кримінальні судові установи не мають жорстких вимог щодо подання доказів, і більшість доказів приймається. Питання про докази більше сфокусовані на їх актуальності та вазі, ніж на прийнятності (наприклад, попередня або подальша сексуальна поведінка потерпілої особи не є актуальною).

2.3 Збирання та експертне дослідження слідів сексуального насильства в умовах збройної агресії

Судові експертизи, що призначаються у кримінальних провадженнях при розслідуванні сексуального насильства, вчиненого в умовах збройної агресії, доцільно розглянути відповідно до двох груп, спрямованих на:

1. ідентифікацію особи правопорушника та речових доказів (судово-медична, трасологічна, матеріалів, речовин та виробів, портретна, генотипоскопічна);
2. дослідження дій учасників події та речових доказів (судово-медична експертиза живих осіб, судово-психіатрична, судово-психологічна).

Важливим аспектом притягнення до відповідальності осіб, які вчинили сексуальне насильство в умовах збройної агресії, є збирання та дослідження матеріальних слідів біологічного походження. Висновки за результатом експертного дослідження матеріальних слідів в подальшому можуть стати ідентифікуючими об'єктами та виступати як докази під час судового процесу.

До матеріальних слідів відносяться:

Сліди-відображення	сліди рук, ніг, губ, зубів, нігтів
---------------------------	------------------------------------

Сліди-речовин	сліди крові, поту, жиропоту, слини, сперми
----------------------	--

Запахові сліди	сліди поту та крові
-----------------------	---------------------

Наявність слідів може свідчити про механізми їх утворення і про обставини події. Наприклад, сліди крові можуть залишитись внаслідок здійснення опору потерпілою особою та подолання цього опору злочинцем, шляхом застосування фізичної сил (проте відсутність слідів крові та інших слідів опору не вказують на добровільну згоду потерпілої особи, а радше свідчать про примус чи психологічний тиск). Сліди можуть бути виявлені безпосередньо на тілі потерпілої особи, особистих речах, предметах, що використовувались злочинцем.

Для дослідження обставин вчинення сексуального насильства можуть бути призначені судово-медичні експертизи речових доказів, живих осіб та трупів. **Судово-медичні експертизи** речових доказів поділяються на судово-медичні цитологічні дослідження та судово-медичні імунологічні дослідження:

- судово-медична імунологічна експертиза речових доказів здатна надати інформацію про сліди сперми, крові, поту, епітелію піхви на предметах.
- судово-медична цитологічна експертиза речових доказів біологічного походження проводиться з метою визначення видової, статевої, групової і органо-тканинної приналежності.

Судово-медична експертиза живих осіб та трупів може допомогти визначити особливості вчинення насильницького акту, тілесних ушкоджень, механізмів їх утворення та давності, зараження венеричними хворобами. Питання, що вирішуються судово-медичною експертизою, практично однакові щодо потерпілих як жіночої, так і чоловічої статі. Проте при судово медичній експертизі жінок визначається, крім іншого, наявність вагітності та відповідний термін у потерпілої. У потерпілих осіб чоловічої статі можуть бути більш поширені травми статевих органів, анального отвору та прямої кишки.

Трасологічна експертиза вирішує завдання щодо дослідження залишених на місці події слідів. Основним джерелом надходження об'єктів для трасологічного дослідження є проведення огляду місця події. Під час розслідування сексуального насильства доцільно проводити такі підвиди трасологічної експертизи: експертиза слідів рук людини; експертиза слідів ніг людини, її взуття, шкарпеток, панчіх; експертиза слідів нашарувань на об'єктах; експертиза слідів транспортних засобів. Трасологічна експертиза може виявити орієнтовний зріст, розмір взуття та особливості ходи.

Дактилоскопічна експертиза є різновидом трасологічної експертизи, предметом якої є сліди рук людини. Орієнтовний перелік вирішуваних дактилоскопічної експертизою питань: чи є на об'єкті сліди рук? чи придатні дані сліди для ідентифікації особи? чи залишені сліди рук конкретно (однією) особою? чи залишені однією особою сліди рук, вилучені в різних місцях? чи є на даному предметі сліди рук і якщо так, то чи придатні вони для ідентифікації? які особливості мають руки людини, що залишила сліди (відсутність пальців, наявність шрамів тощо)? у результаті якої дії залишено слід (захват, торкання тощо)? чи були сліди до вилучення на поверхні конкретного об'єкта? чи є ознаки перенесення вилучених слідів з однієї поверхні на іншу?

Для ідентифікації особи правопорушника найбільш інформативним у доказовій практиці є дослідження ДНК, виділеної з об'єктів біологічного походження. Тому, при виявленні на місці події, речах учасників кримінального правопорушення чи на їх тілі слідів біологічного походження, з метою ідентифікаційного дослідження, необхідно призначити судову **молекулярно генетичну (генотипоскопічну) експертизу**. Молекулярно-генетична експертиза допомагає виявити зв'язок між різними фактами вчинення сексуального насильства за слідовою інформацією, порівнюючи генетичний профіль з генетичними даними, які зберігаються в базі даних ДНК для використання у розшуковій діяльності.

Для ідентифікації осіб, що вчинили сексуальне насильство, та подальших слідчих дій також може бути проведена судову **портретна експертиза**. Об'єктами портретних експертних досліджень є фотознімки та їх репродукції, на яких зафіксовано портрети ототожнюваної особи. При цьому портретна експертиза встановлює, одна чи різні особи зображені на двох і більше фотознімках, чи не зображена на фотопортретному знімку певна людина тощо.

При розслідуванні сексуального насильства, вчиненого в умовах збройної агресії, залежно від обставин справи, доцільно проводити такі види **судово-психологічних експертиз** потерпілої особи, свідка чи підозрюваної особи:

- судово-психологічна експертиза індивідуальних психологічних особливостей;
- судово-психологічна експертиза наявності в підозрюваного відставання у психічному розвитку, які не пов'язані з психічним розладом, але впливають на можливість повною мірою усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій чи керувати ними;
- судово-психологічна експертиза здатності потерпілого чи свідка правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, і давати про них правильні показання, причинно-наслідковий зв'язок між скоєним злочином та психічним розладом;
- судово-психологічна експертиза здатності потерпілих розуміти характер і значення вчинених щодо них дій;
- судово-психологічна експертиза для встановлення психічного стану дитини та визначення характеру психологічної травми.

Типовим основним питанням, що формується експертам при призначенні зазначеного різновиду судової експертизи є: чи здатна підекспертна особа з урахуванням її емоційного стану, індивідуально-психологічних особливостей та рівня розумового розвитку правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати про них відповідні показання.

2.4 Підготовка до допиту потерпілих та свідків сексуального насильства в умовах збройної агресії

При веденні досудового розслідування підготовка до контактування з потерпілими є основою втілення етичних принципів, перелічених у Розділі 2.1. Для забезпечення підходу, орієнтованого на потерпілих, пропонується слідувати наступному алгоритму:

- | **Уникайте раптового/незапланованого контакту з потерпілою особою.**

Це може викликати страх та недовіру. За можливості, не вживайте заходів для самостійного пошуку потерпілих осіб. Варто працювати з існуючими та перевіреними пунктами доступу та створювати безпечні канали, за якими потерпілі можуть звернутися або отримати контакт **за власної ініціативи**.

- | **Ознайомтесь із наявними системами збору інформації щодо сексуального насильства.**

Встановіть відносини з іншими організаціями перед тим, як їхати до регіону, і, де це можливо, оцініть тип, якість, частоту та мету інформації, яку вони могли зібрати чи не зібрати. Погана координація може призвести до ретравматизації потерпілих/свідків через необхідність повторно розповідати свою історію різним людям, за різних обставин, для різних цілей.

- | **Визначте безпечне та комфортне місце для контактування, яке відповідає таким характеристикам:**

- конфіденційність (неможливість бути побаченими або підслуханими, ідентифікованими знайомими або колегами)
- нейтральність (не пов'язане з пережитим сексуальним насильством, катуванням, тощо)
- зручність доступу, з точки зору розташування, відстані, витрат на транспорт
- можливість скористатись туалетом
- наявність місць для сидіння та питної води
- можливі заходи догляду за дітьми, піклування про людей похилого віку або хворих, або щодо інших нагальних сімейних проблем, а також, у разі необхідності, щодо обов'язків, пов'язаних із роботою, аби допомогти потерпілій особі розслабитись та більше сконцентруватись.

Надайте потерпілим можливість запропонувати місце, де їм зручно, і вони відчують, що можуть говорити конфіденційно, не боячись бути впізнаним.

Не слід контактувати з потерпілими у місці, яке є:

- надто людним та/або у радіусі щоденного перебування потерпілої особи
- пов'язане із сексуальним насильством (катуванням)
- територією третьої сторони – лікарні, громадські місця – без попередньої домовленості з персоналом
- місцем проживання потерпілої особи. Присутність чоловіка (дружини), дітей або батьків може завадити особі вільно говорити. Візит слідчої групи може привернути увагу сусідів та знайомих, особливо в сільській місцевості

Не проводьте інтерв'ю:

- у групах або в присутності інших потерпілих осіб, оскільки їх розповіді можуть вплинути одна на одну
- у присутності інших третіх осіб, які можуть втручатись у процес – подружжя, діти, члени сім'ї, співробітники або посередники

Потерпілі можуть потребувати присутності особи, що надаватиме підтримку.

Будь-яка особа, що надає підтримку, повинна:

- на думку опитуваної особи, бути обачливою та не розкривати факт встановлення контакту
- бути присутньою **тільки на етапах залучення та пояснення та протягом перерв**, за винятком інтерв'ю з дітьми, які можуть бути разом з членом сім'ї, опікуном або іншою довіреною дорослою особою, протягом всього інтерв'ю, якщо це їм допомагає

| Підготуйте та перевірте технічне обладнання.

Заздалегідь переконайтесь, що ви знаєте, як ним користуватись. Рекомендується здійснювати безперервну відеофіксацію допиту (за можливості) для уникнення втрати важливих деталей, заощадження часу та підтвердження добровільності наданих свідчень. Для цього може використовуватись комп'ютер або ноутбук із виносною веб-камерою або, наприклад, мобільний телефон із зовнішньою картою пам'яті.

| Визначте спеціалістів, яких необхідно залучити.

Якщо це можливо, заздалегідь дізнайтеся у потерпілої особи, чи має він/вона вподобання щодо статі слідчого/прокурора. Пам'ятайте, що не треба виходити з того, що жінка-потерпіла віддасть перевагу проведенню допиту жінкою або навпаки. Кожна потерпіла особа може зробити власний вибір.

| Визначте можливості для перенаправлення.

Потерпілі можуть потребувати негайної медичної, психосоціальної, правової допомоги чи захисту (Більш детальна інформація міститься у Додатку 1 “Керівні принципи взаємодії та перенаправлення потерпілих від сексуального насильства в умовах збройної агресії”).

| Підготуйте перелік потенційних запитань.

Важливо визначити належні комунікативні прийоми та сформулювати запитання так, щоб опитуваний був в змозі чітко зрозуміти все, про що йдеться. Вам також необхідно дізнатися про будь-які особисті обставини, які можуть перешкодити особі висловитися та надати детальні пояснення.

2.5 Проведення допиту потерпілих та свідків сексуального насильства в умовах збройної агресії

Під час допиту, необхідно сформулювати питання таким чином, що зібрати інформацію за тематичними областями, які дозволять кваліфікувати сексуальне насильство як порушення міжнародного права:

1. Інформація, яка підтверджує вчинення конкретного злочину (зґвалтування, сексуальне рабство тощо).
2. Інформація, яка встановлює контекст для кваліфікації як злочин проти людяності, воєнний злочин та/або акт геноциду (або інше порушення прав людини).
3. Місце та дата, обставини які впливають на контекст (примус, погрози, безпорадність).
4. Опис правопорушників, їх ролей та функцій, використання ними зброї.
5. Опис інших присутніх осіб (включаючи дітей) та оточення.

6. Фізична та/або психологічна шкода. Дану інформацію простіше зібрати на початку допиту, запитавши, наприклад, чи потрібна потерпілій особі медична допомога.
7. Докази ширшого контексту, які можуть призвести до ідентифікації командних і силових структур, засобів зв'язку тощо.

Незважаючи на те, що дана інформація є цінною для багатьох цілей, зокрема відшкодування, слідчі прокурори не обов'язково мають отримати її, якщо потерпіла особа не вирішить надати її під час допиту добровільно.

Формулювання питань не повинно створювати враження, що інтерв'юер ставить під сумнів довіру до потерпілої особи.

Майте на увазі, що в міжнародному кримінальному праві та в міжнародному праві прав людини немає юридичної вимоги до потерпілих від сексуального насильства в умовах збройної агресії чинити фізичний опір/демонструвати відсутність згоди.

Проведення допиту умовно поділяється на наступні етапи, під час яких рекомендується враховувати техніки взаємодії, орієнтовані на потерпілих:

І Етап 1. Залучення і роз'яснення

- Подякуйте потерпілій особі за приділений час та сміливість звернутись до правоохоронних органів для встановлення правосуддя.
- Відрекомендуйте кожного присутнього в кімнаті та поясніть їх ролі потерпілій особі.
- Обговоріть тривалість допиту та можливість перервати/закінчити його в будь-який момент. Потерпіла особа має відчувати контроль та повагу.
- Роз'ясніть права та обов'язки потерпілої особи відповідно до статей 56, 57, 66 КПК. Це допоможе зрозуміти всі етапи процесу для надання згоди, варіанти використання інформації у майбутньому, а також ризики її розкриття.
- Відреагуйте на питання/занепокоєння потерпілої особи.

- * Якщо допит проводиться в місці проживання потерпілої особи, і є ризик, що хтось несподівано з'явиться, заздалегідь домовтесь про нейтральну тему, на яку ви можете перейти для збереження конфіденційності.

Отримайте повну інформовану згоду потерпілої особи на всі етапи процесу, яка може включати: згоду бути опитаним / сфотографованим / зафіксованим на відео- або аудіопристрої / на передачу інформації третім особам для цілей національного та міжнародного кримінального процесу.

І Етап 2. Розповідь і уточнення

- Якщо потерпіла особа неохоче спілкується, розпочніть з запитання *“З чого ви б хотіли почати?”*
- Використовуйте широкі запитання відкритого типу *Розкажіть мені..? / Поясніть мені..? / Опишіть мені..?*
- Уточнюючі питання починайте зі слів *Хто..?, Що..?, Коли..?, Де..?, Як..?* Запитання, що починається зі слова *“Чому..?”*, може спонукати до висловлення думки, а не факту.

Не використовуйте:

Запитань, що наводять на конкретну відповідь – *“Це був той самий командир, якого ви бачили раніше?”* НАТОМІСТЬ *“Розкажіть мені про тих людей, яких ви бачили?”*

Складних і різнобічних запитань – *“Як вони виглядали і що вони далі робили?”* НАТОМІСТЬ *“Чи можете ви розказати мені про тих людей, яких ви згадували?”*

Запитань із вимушеною відповіддю – *“Уніформа була синьою чи зеленою?”* НАТОМІСТЬ *“Як вони були одягнені?”*

- Дозвольте потерпілій особі зробити мапу, зображення, план, якщо це доречно, щоб зрозуміти, наприклад, місцевість, де відбувся інцидент.
- Прояснюйте хронологію розповіді, використовуйте слова, які вживає потерпіла особа.

- Намагайтесь сформулювати запитання так, щоб розкрити інформацію за тематичними розділами, зазначеними вище (конкретні елементи злочину, загальний контекст, встановлення зв'язків і видів відповідальності, вплив).

Особи, які зазнали травм, часто стикаються з особливими труднощами у точному та повному пригадуванні подій, які вони пережили. У цілому, спогадам травмованих осіб може бракувати подробиць, послідовності та узгодженості.

І Етап 3. Завершення

- Дайте відповіді на запитання потерпілої особи, якщо вони виникли. Відреагуйте на занепокоєння. Якщо ви не знаєте відповіді на задане питання, чесно скажіть про це.
- Якщо потерпіла особа потребує певного виду допомоги (психологічної, правової тощо), надайте інформацію та контакти (Більш детальна інформація міститься у Додатку 1 “Керівні принципи взаємодії та перенаправлення потерпілих від сексуального насильства в умовах збройної агресії”).

Під час комунікації з потерпілими чи свідками не можна пропонувати пільги в обмін на інформацію. Забороняється надавати доступ до будь-якої допомоги, підтримки, засобів захисту або іншої пільги в обмін на надання інформації.

- Перечитайте свідчення чи зроблені записи. Отримайте підпис потерпілої особи, у разі необхідності.
- Запитайте знову, чи надає потерпіла особа інформовану згоду на використання наданої інформації. На будь-якому етапі потерпіла особа має право змінити своє рішення або відмовитись.
- Узгодьте майбутній спосіб зв'язку, на випадок, якщо потерпіла особа пригадає додаткову інформацію або матиме питання щодо розвитку справи.
- Подякуйте за приділений час та надану інформацію.

- Оцініть отриману інформацію разом з членами слідчої групи: чи отримали ви всю необхідну інформацію для підтвердження злочину? Чи сумісна вона з вже отриманими доказами? Чи з'явилися нові напрями розслідування? Які навички комунікації з потерпілими слід розвивати в майбутньому?

Етапи підготовки, проведення та оцінки процесуального інтерв'ю у кримінальному провадженні, викладені у попередніх розділах, відповідають базовій моделі PEACE, розробленій у Великобританії наприкінці 70-х років 20-го століття:

P	Planning and preparation	Планування і підготовка
E	Engage and Explain	Залучення і роз'яснення
A	Account and Clarification	Розповідь і уточнення
C	Closure	Завершення
E	Evaluation	Оцінка

Застосування правильних технік, поведінки та ставлення під час допиту є критично важливим для того, щоб потерпіла особа/свідок мали відчуття поваги, безпеки та комфорту, щоб ділитися інформацією:

- надавайте пріоритет не інформації, а потерпілій особі
- сядьте на рівні очей або нижче від потерпілої особи
- надавайте можливість відповідати/не відповідати, ставити запитання, робити перерви або зупинки в будь-який час при відчутті дискомфорту або пригнічення
- слідкуйте за мовою тіла, щоб не виявляти недовіру, осуд, критичність
- проявляйте повагу та підтримку, а не жалість
- не робіть обіцянок (словами або мовчанням), у тому числі щодо анонімності і конфіденційності.

| Не очікуйте, що потерпілі особи обов'язково:

- будуть соромитись або відчувати себе «нечистими»
- будуть серйозно травмовані
- не захочуть розмовляти про сексуальне насильство
- будуть мати фізичні ушкодження
- їх травма матиме негативний вплив на їх правдоподібність
- сексуальне насильство було найгіршою або найскладнішою частиною їх життя

| Незалежно від обставин, ви повинні уникати:

- переривання розповіді потерпілої особи
- припущення відповіді, навіть з метою отримання додаткової інформації
- завершення речень за потерпілу особу
- використання жаргону
- висловлення власних думок і оцінок (*“Ви могли спробувати втекти”*)

Необхідно уважно ставитись та розпізнавати зміни в поведінці (наприклад, страх, дискомфорт, збентеження або небажання), які будуть сигналізувати про необхідність коригування процесу – зупинитися, змінити тему або зробити перерву.

ГЛОСАРІЙ

Віктимізація

процес або кінцевий результат перетворення в жертву злочинного посягання; процес формування жертви як соціального типу внаслідок злочинного посягання

Гендерно зумовлене насильство

насильство, спрямоване проти будь-якої особи за ознакою статі, гендерної ідентичності або гендерного самовираження, або якщо воно зачіпає осіб конкретної статі непропорційно

Гендерні стереотипи

соціально і культурно зумовлені узагальнюючі уявлення про типові риси представників чоловічої і жіночої статі

Геноцид

діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу

Дискримінація

ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі - певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними

Допит

процесуальна дія, яка є регламентованим кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічним процесом спілкування осіб, котрі беруть в ньому участь, та спрямованим на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення обставин справи

Досудове розслідування

діяльність компетентних правоохоронних органів, що полягає у збиранні, дослідженні, оцінці, перевірці та використанні доказів з метою попередження, запобігання та розкриття злочинів, встановлення обставин вчиненого злочину, забезпечення правильного застосування закону, та закінчується винесенням правозастосовного акту за її наслідками

Зґвалтування

вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи

Інформована згода
(у контексті даної публікації)

процес, який включає надання потерпілою особою/свідком згоди на певну або всі етапи процесу документування, що ґрунтується на її/його вільному волевиявленні і розумінні можливих способів використання інформації та наявності пов'язаних із ним ризиків

Катування

будь-яка дія, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа, чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими

особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, підбурювання, чи з їх відома, або за їх мовчазної згоди

Міжнародне гуманітарне право

система міжнародно визнаних правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів, встановлюють права і обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфлікту та визначають відповідальність за порушення цих норм

Міжнародне кримінальне право

сукупність норм публічного міжнародного права, які регулюють кримінальну відповідальність осіб за найбільш тяжкі міжнародні злочини, такі як військові злочини, злочини проти людяності та акти геноциду, та можуть тягти за собою такі покарання, як позбавлення волі

Міжнародне право прав людини

сукупність договірних і звичаєвих норм, що зобов'язують держави поважати, захищати та гарантувати дотримання широкого обсягу прав, чи то громадянських, політичних, економічних, соціальних або культурних

Показання

відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження

Потерпіла особа

фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди

Ретравматизація

ситуація, ставлення, взаємодія чи оточення, які спричиняють повторне проживання подій чи динаміки першої травми, та стають причиною непереборних почуттів та реакцій, пов'язаних із ними, що можуть проявлятися через такі фізичні симптоми, як швидке серцебиття, пітливість, запаморочення чи нудота

Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом

зґвалтування, сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація, примусовий шлюб та інші форми сексуального насильства порівняної тяжкості, скоєні проти жінок, чоловіків, дівчат та хлопчиків та прямо або опосередковано пов'язані з конфліктом

Стигматизація

негативне виділення суспільством індивіда або групи індивідів за певною ознакою з відповідним стереотипним набором соціальних реакцій на цього індивіда (або представників соціальної групи)

Слідчі (розшукові) дії

дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА КОРИСНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

1. Міжнародний протокол документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті, 2017 р., URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/598335/International_Protocol_2017_2nd_Edition.pdf.
2. Посібник “Всебічна допомога для осіб, які пережили сексуальне насильство в умовах конфлікту” Фонду Панзі та Фонду доктора Деніса Муквеге, 2019 р., URL: https://mukwegefoundation.org/wp-content/uploads/2019/07/Handbook-Care_for_SV_Survivors-ENG-screen.pdf.
3. Глобальний кодекс поведінки для осіб, які збирають та використовують інформацію про систематичне сексуальне насильство в умовах конфлікту, 2022 р., URL: <https://www.muradcode.com/uk/murad-code>.
4. Стратегія запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, в Україні, 2018 р., URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-09/crsv%20strategy%20ua_0.pdf.
5. Дослідження про процесуальне інтерв'ю “Розкажи мені, що сталося, або зізнайся!”, 2020 р., URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2020/07/investigationresearch_web.pdf?fbclid=IwAR0ZJLwkFn-ZEBgkQnly4SBMfZIZoS4UtYhD3axv4brV2O7ljnLc4L-AM1F8.
6. Пам'ятка про види доказів сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, 2022 р., URL: <https://jurfem.com.ua/vydy-dokaziv-seksual-noho-nasylstva-povyazano-z-konfliktom/>.
7. Огляд місця події: виявлення та вилучення об'єктів біологічного походження : методичні рекомендації / Міністерство внутрішніх справ України, Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр; [авт.-упоряд.: С. І. Перлін, С. О. Шевцов, Н. М. Косміна, В. В. Іонова]. Харків: Х.: ФО-П Чальцев О. В., 2009. 100 с. (Бібліотека криміналіста).

-
8. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз: наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705>.
-
9. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0251-95#Text>.
-
10. Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 8 травня 2018 року № 865. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text>.

ДОДАТОК

КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ ВЗАЄМОДІЇ ТА ПЕРЕНАПРАВЛЕННЯ ПОТЕРПІЛИХ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Сексуальне насильство в умовах збройної агресії використовується агресором як зброя та/або тактика тероризму. Маючи глибокий деморалізуючий та дестабілізуючий вплив, сексуальне насильство має довготривалі наслідки для потерпілих, їх близьких та все українське суспільство.

Розуміння таких наслідків є ключовим для взаємодії з потерпілими під час досудового розслідування та їх перенаправлення до служб надання допомоги.

У багатьох ситуаціях може не бути документальних, фізичних чи електронних доказів сексуальних злочинів в умовах війни. **Свідчення (показання) – часто єдина доступна форма доказу.** Критично важливо підготуватись та провести допит потерпілих та/або свідків у справах сексуального насильства, вчиненого в умовах збройної агресії, враховуючи наступні принципи і техніки взаємодії на кожному етапі:

| ПІДГОТОВКА

- **уникайте раптового/незапланованого контакту** з потерпілими, не вживайте заходів для самостійного пошуку потерпілих осіб, працюйте з перевіреними пунктами доступу, до яких потерпілі звернулись за власної ініціативи.
- **скоординуйтеся з іншими організаціями** перед тим, як їхати до регіону, і, де це можливо, оцініть тип, якість, частоту та мету інформації, яку вони могли зібрати чи не зібрати.
- **визначте безпечне та комфортне місце для контактування**, яке буде конфіденційним, нейтральним, зручним у розташуванні, комфортним. Надайте потерпілим можливість запропонувати зручне, безпечне і конфіденційне місце. Уникайте присутності третіх осіб (подружжя, діти, колеги потерпілої/-го).
- **підготуйте та перевірте технічне обладнання**, переконайтесь, що ви знаєте, як ним користуватись.
- **визначте спеціалістів, яких необхідно залучити**. Надайте потерпілій особі можливість обрати стать слідчого/прокурора.
- **підготуйте перелік потенційних запитань**, які дозволять кваліфікувати сексуальне насильство як порушення міжнародного права:
 - вчинення конкретного злочину (зґвалтування, сексуальне рабство тощо).
 - встановлення контексту (злочин проти людяності, воєнний злочин та/або акт геноциду (або інше порушення прав людини)).

- місце та дата, обставини (примус, погрози, безпорадність).
- правопорушники, їх ролі та функції, використання зброї.
- опис свідків, оточення.
- фізична та/або психологічна шкода. Дану інформацію простіше зібрати на початку допиту, запитавши, наприклад, чи потрібна потерпілій особі медична допомога.
- докази ширшого контексту, які дозволять ідентифікувати командні і силові структури, засобів зв'язку тощо.

| ПРОВЕДЕННЯ:

Залучення і роз'яснення

- **сядьте на рівні очей** або нижче від потерпілої особи.
- **подякуйте** потерпілій особі за приділений час.
- **відрекомендуйте усіх присутніх** та їх ролі.
- **слідкуйте за мовою тіла**, щоб не виявляти недовіру, осуд, критичність. **Проявляйте повагу та підтримку, а не жалість.**
- **обговоріть тривалість і можливість перервати/закінчити** допит в будь-який момент.
- **роз'ясніть процесуальні права** та обов'язки для розуміння всіх етапів надання згоди, використання інформації у майбутньому та ризиків її розкриття. Не робіть обіцянок (словами або мовчанням), у тому числі щодо анонімності і конфіденційності.
- **відреагуйте** на питання/занепокоєння потерпілої особи.

Розповідь і уточнення

- якщо потерпіла особа неохоче спілкується, розпочніть з запитання **“З чого ви б хотіли почати?”**
- використовуйте широкі запитання відкритого типу **Розкажіть мені..? / Поясніть мені..? / Опишіть мені..?**
- **починайте уточнюючі питання** зі слів **Хто..?, Що..?, Коли..?, Де..?, Як..?** Запитання, що починається зі

слова “Чому..?”, може спонукати до висловлення думки, а не факту.

- прояснюйте хронологію розповіді, використовуйте слова, які вживає потерпіла особа.
- намагайтесь **сформулювати запитання так, щоб розкрити інформацію за тематичними розділами**, зазначеними вище (конкретні елементи злочину, загальний контекст, встановлення зв'язків і видів відповідальності, вплив).

Завершення і оцінка

- **відреагуйте** на запитання та занепокоєння, якщо вони виникли.
- **перечитайте свідчення чи зроблені записи**. Отримайте підпис, у разі необхідності.
- запитайте знову, **чи надає потерпіла особа інформовану згоду на використання наданої інформації**. На будь-якому етапі потерпіла особа має право змінити своє рішення або відмовитись.
- **узгодьте майбутній спосіб зв'язку**.
- **подякуйте** за приділений час та надану інформацію. Потисніть руку, якщо це доречно.
- оцініть отриману інформацію разом з членами слідчої групи.

“НЕ ЗАВДАТИ ШКОДИ”, АВТОНОМІЯ (право потерпілої особи робити власний вибір щодо подальших дій), **ІНФОРМОВАНА ЗГОДА та КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ є основними етичними принципами взаємодії з потерпілими під час досудового розслідування.**

Не рекомендується використовувати до осіб, що пережили насильство, термін “жертва”. Терміни “особи, що пережили насильство”, “постраждалі” або “потерпілі” підкреслюють силу, витривалість і сміливість звернутись по допомогу.

Наслідки сексуального насильства в умовах війни можуть включати:

- фізичні – травми, хвороби, інвалідність, небажану вагітність, смерть
- психологічні (психіатричні) – депресію, сором, тривожність, суїцидальні думки, неврологічні зміни в мозку
- соціальні - зруйновані відносини, соціальне тавро, ганьбу, ізоляцію
- економічні та правові - втрату засобів до існування, ролі в суспільстві

Заздалегідь визначте можливості для перенаправлення. Потерпілі можуть потребувати негайної медичної, психосоціальної, правової допомоги чи захисту:

ЕКСТРЕНЕ ВТРУЧАННЯ – НЕВІДКЛАДНА МЕДИЧНА ДОПОМОГА, ПЕРША ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ТА НАДАННЯ ПРИТУЛКУ

Протягом 72 годин після згвалтування важливо вжити заходів для лікування травм, запобігання небажаних вагітності та попередження розвитку інфекції, особливо ВІЛ.

Контакти безкоштовної психологічної допомоги:

- Національна лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації – **116 123** або **0 800 500 335**
- Цілодобові безкоштовні телефони довіри – **1500** зі стаціонарного телефону або **044 272 15 00**
- Онлайн-платформа психотерапевтичної допомоги “Аврора” – <https://rozirvykolo.org/mental-support/>

Потерпіла особа може потребувати тимчасового розміщення, умов дотримання особистої гігієни та зберігання особистих речей. Список спеціалізованих служб підтримки:

<https://nssu.gov.ua/domashnye-nasilstvo/specializovani-sluzhbi-pidtrimki>

БЕЗОПЛАТНА ПРАВОВА ДОПОМОГА

Може включати консультацію, юридичний захист, представництво інтересів в суді та процесуальний супровід:

- Контактний центр системи надання безоплатної правової допомоги – **0 800 213 103**
- Лінія правової підтримки Асоціації жінок-юристок України “ЮрФем” – **068 145 55 90**
- Юридична клініка Національної академії внутрішніх справ – [https://www.naiu.kiev.ua/yuridichni-kliniki-\(nadannya-pravovoyi-dopomogi\)/yuridichna-dopomoga-online.html](https://www.naiu.kiev.ua/yuridichni-kliniki-(nadannya-pravovoyi-dopomogi)/yuridichna-dopomoga-online.html)

Національна академія
внутрішніх справ

PROTECT
● ● ●

